

Crkva Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, unutrašnjost (foto: D. Demonja)
Church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, interior (photo: D. Demonja)

Damir Demonja

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Tradicionalni elementi u kasnosrednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi – nekoliko istarskih primjera

Prethodno priopćenje – Preliminary communication

predano 8. 10. 1996.

Sažetak

Sakralnu arhitektonsku baštinu Istre u razdoblju kasnog srednjeg vijeka, odnosno prijelaza romanike u gotiku, obilježava jak tradicionalizam koji jednom usvojene arhitektonske tipološke obrasce zadržava dugo kroz vrijeme. Novi element koji se javlja u istarskoj kasnosrednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi, i navješćuje novo, gotičko doba, jesu svodovi koje romanika ovdje ne poznaje ili ne upotrebljava. Primjeri crkava Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, Sv. Ilije kod Dvigrada, Sv. Antuna u Žminju i Sv. Marije od Karmela u Fažani pokazuju načine rješavanja svodnih konstrukcija, dok se na crkvi Sv. Marije »od Lakuća« kod Dvigrada, uz tipično romanički tlocrt prijelaz prema gotici očituje u gotičkoj tehnici zidanja s primjenom novorazvijenih gotičkih detalja.

Svodovi se u istarskoj arhitekturi počinju javljati tek potkraj XIII. i u prvoj polovici XIV. stoljeća i uglavnom su šiljasto-bačvasti. S obzirom da svodna konstrukcija dopušta ograničene raspone, reducira se širina crkve i povećava njezina visina. U slučaju spomenutih primjera, osim u crkvi Sv. Marije od Karmela u Fažani, širina nije mijenjana. No ona je bila dovoljna da se izvrši redukcija na osobit način. Zbog skromnih unutrašnjih dimenzija graditelji se nisu odlučivali na intervencije u prostorne ljuske na način da nose zidove ojačavaju dograđujući nove, pune zidove, već su izvodili pilastre koji su uz konstruktivnu funkciju nosivog elementa imali i dekorativnu. Njihovom se upotrebom dinamizirala unutrašnjost jer smještajem i međusobnim udaljenostima tvore niše koje obogaćuju, oživljavaju uzdužne zidove, dajući prostoru jači dojam širine. Samo je u crkvi Sv. Marije od Karmela u Fažani, u pravom smislu, smanjena širina unutrašnjosti ugradnjom novih zidova koji su ojačali prethodno postojeće jer su se na njih oslonili.

Dakle, s obzirom na tipično tradicionalne romaničke tlocrte i gotovo nepostojanje stilskih elemenata, svodovi kao jedini novi element mogu se smatrati sigurnim pokazateljem postupnog prodora gotike u sakralnu arhitekturu istarskog prostora. Svodovi, njihova konstrukcija i osobit način rješavanja bočnih potisaka s naglaskom na funkcionalnosti i ne na uštrb kvalitete prostora, novi su element uz tradicionalno korištenje tlocrtnih rješenja sakralne arhitekture na istarskom prostoru na prijelazu iz romanike u gotiku.

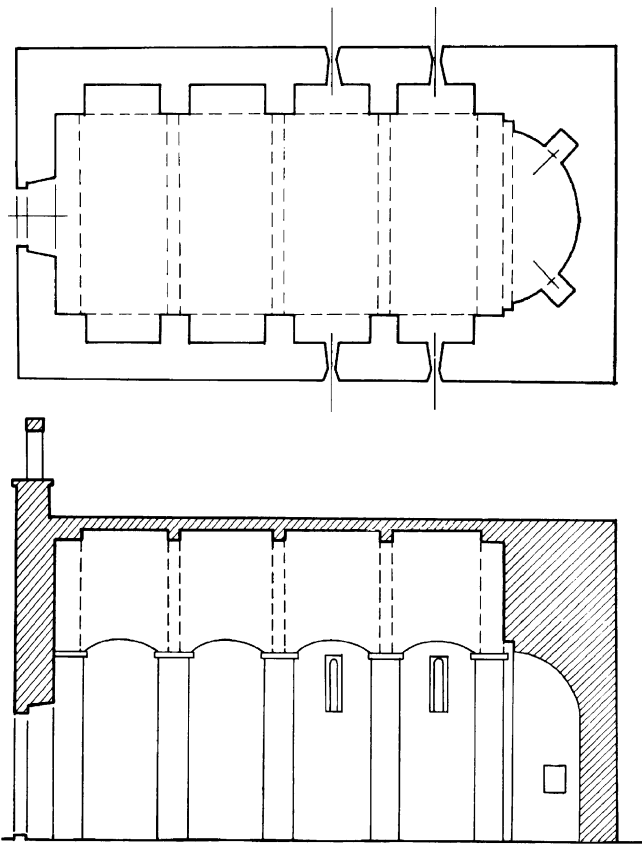
Razdoblje srednjega vijeka koje na području hrvatske Istre obuhvaća vremenski raspon od XI. do XIV. stoljeća, u sakralnoj arhitekturi uglavnom je obilježeno gradnjom malih kapela u gradovima i u neposrednoj gradskoj okolici, u ladanjskom okružju. Riječ je, u ponajviše primjera, o jednobrodnim crkvama pravokutnog tlocrta među kojima se razlikuju tipske skupine s upisanim i istaknutim apsidama te njihove varijante. S obzirom na ruralnu sredinu u kojoj se javljaju, njihovo cjelovito sagledavanje ne može se temeljiti isključivo na stilskim analizama već se, primjerice, u obzir uzimaju tipološki obrasci, njihova pojava i kontinuitet, zatim dimenzije, različite tehnike zidanja ili pak pojedini arhitektonski detalji. Odnos tradicionalnoga, što se ogleda u primjeni već usvojenih tlocrtnih rješenja, i inovativnoga, vidljivog u drukčijim proporcijama odnosima, tehnikama zidanja, oblicima otvora (prozora i vrata) ili pojedinim sigurnijim stilskim elementima, moguće je analizirati, kako ću to pokušati pokazati, na primjerima kod kojih se gotika iskazuje u preuzimanju tlocrtnih rješenja iz romaničkog stilskog razdoblja i novih konstruktivnih oblika – svodova – bačvastih i šiljasto-bačvastih. Naime, potkraj XIII. te u prvoj polovici XIV. stoljeća, vremenu posljednjih odjeka romanike i postupnog učvršćenja gotičkog stilskog izraza, u istarskoj sakralnoj arhitekturi opevu se tlocrtna rješenja jednostavnih četverokutnih oblika s istaknutim ili upisanim apsidama, ali se u ponekim crkvama, kao nova konstruktivna rješenja, javljaju svodovi, bačvasti ili šiljasto-bačvasti. To najbolje pokazuju primjeri crkava koji će biti temeljitije obrađeni: crkva Sv. Mikule u Dobrovi kraj Labina, crkva Sv. Ilije kod Dvigrada, crkva Sv. Antuna u Žminju, crkva Sv. Marije od Karmela u Fažani te crkva Majke Božje »od Lakuća« kod Dvigrada koja ima drveno krovšte, ali i izrazitije elemente gotičkog stilskog izraza.

* * *

Izdvojeno mjesto u tipskoj skupini jednobrodnih crkava s jednom upisanom polukružnom apsidom pripada crkvi Sv. Mikule u Dobrovi sjeverno od Labina. Nepravilno je orijentirana s apsidom na sjevernoj strani i pročeljem na južnoj strani; skromnih je, uravnoteženih proporcija i kompaktne kubične mase. Građena je duguljastim kamenjem, s laganim u pojaseve nejednakih visina, a uglovi su joj ojačani krupnijim kamenjem; visina jednog ugaonika jednaka je visini dvaju pojasa. Vanjština nije ožbukana.

U osi pročelja ima portal monolitnih dovratnika, iznad kojih su radijalno složeni klesanci, a u zaglavnom kamenu je, u krugu, uklesan istokračni križ. Pročelje je završavalo zvonikom na preslicu od kojeg je sačuvano samo podnožje. Perimetralni zidovi, istočni i zapadni, u južnim su polovicama otvoreni dvama uskim polukružnim prozorima s koso profiliranom nišom uokvirenom klesancima. Južni zid je ravan i bez prozorskih otvora.

Jednobrodni prostor, pravokutnog tlocrta, zasveden bačvastim svodom zaključen je jednom upisanom polukružnom apsidom dvostruko profiliranog trijumfalnog luka. Posebnost Sv. Mikule upravo je u zasvedenom brodu što se vrlo rijetko javlja u srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi Istre, gdje većina crkava sagrađenih u tome razdoblju ima otvoreno

Crkva Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, tlocrt (po B. Marušiću)
Church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, plan (after B. Marušić)

Crkva Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, presjek (po B. Marušiću)
Church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, section (after B. Marušić)

Crkva Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, vanjština (foto: D. Demonja)
Church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, exterior (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, pojasnice svoda (foto: Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rijeka)
Church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, reinforced vaults (photo: The State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage, Rijeka)

Crkva Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina, pilastri s gurtama i pojasnicama svoda (foto: Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rijeka)
Church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, pilasters with reinforced vaulting (photo: The State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage, Rijeka)

krovište ili drvenu tavanicu. Premda je crkva Sv. Mikule skromnih dimenzija, njena unutrašnjost djeluje monumentalno. Na pet pari pilastara koji su prislonjeni na uzdužne zidove broda nastavljaju se pojasnice koje nose bačvasti svod. Pilastri su nizani u pravilnim razmacima i dijele unutrašnji prostor na četiri traveja. Na mjestima gdje se pojasnice nastavljaju na pilastre nalaze se imposti u obliku kvadratnih ploča. Bočno se na njih nastavljaju i lukovi koji međusobno spajaju pilastre tvoreći niz polukružnih niša duž perimetralnih uzdužnih zidova.

Tehnika zidanja duguljastim kvadrima slaganim u pojaseve različitih visina i detalji otvora ukazivali bi na kasnu romaniku, kraj XIII. i početak XIV. stoljeća.

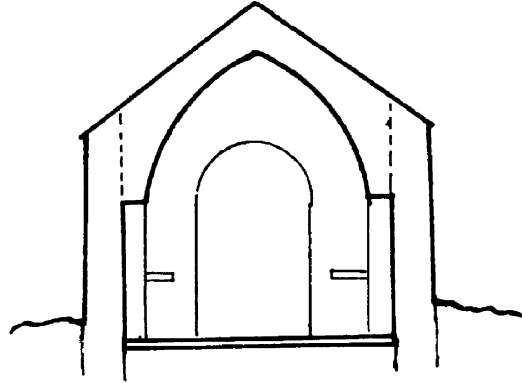
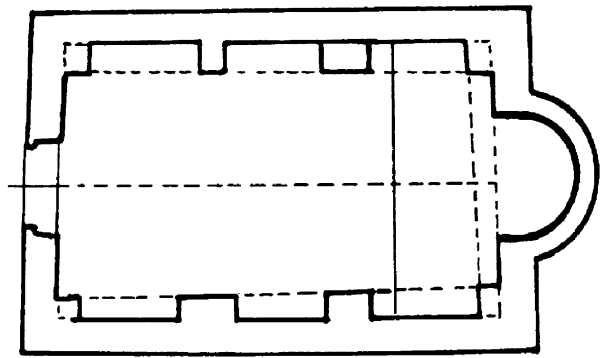
Crkvom Sv. Mikule temeljito su se bavili B. Fučić,¹ A. Mohorovičić² i B. Marušić.³ S njihovim se zaključcima o iznimnosti toga zdanja, što se ogleda u svodovnom rješenju i njegovom uklapanju u unutrašnjost skromnih dimenzija, treba složiti. Na primjeru te crkve moguće je govoriti o interpolaciji pilastara kao nosivih elemenata u unutrašnjost, a njihova je funkcija da nose lukove svoda. Dakle, tradicionalnost Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina ogleda se upravo u karakterističnom rješenju male jednobrodne crkve s jednom upisanom polukružnom apsidom, a novi element je bačvasti svod koji nose pilastri povezani lukovima u uzdužnom smjeru i gurtama u poprečnom smjeru. Takvom organizacijom male unutrašnjosti vizualno je stvoren dojam monumentalnog prostora.

Pomalo rustična crkva Sv. Ilije, pravilno orijentirana, nalazi se u Dragi, na brežuljkastoj uzvisini s istočne strane Dvigrada.⁴ Omanja je, zidana klesancima slaganim u pojaseve različitih visina te neožbukana. Sred njena pročelja je četverokutni portal uokviren masivnim dovratnicima i nadvratnikom s uklesanom godinom 1442. koja označava vrijeme gotičke pregradnje. Iznad arhitrava je rasteretni luk od manjih, međusobno jednakih kamenova. Nad portalom je otvor u obliku križa jednako dugačkih krakova. Na uglovima pročelja i začelja nalaze se male profilirane konzole koje pridržavaju strehu krova. Pročelje je završavalo zvonikom na preslicu od kojeg je sačuvano samo podnožje. Perimetralni uzdužni zidovi su bez otvora, dok je iz začelja istaknuta mala i niska apsida, bez prozora, čija je polukalota prekrivena škripljom.

Rješenje unutrašnjosti crkve Sv. Ilije kod Dvigrada vrlo je slično rješenju crkve Sv. Mikule u Dobrovi kod Labina. Naime, unutrašnjost crkve Sv. Ilije zasvedena je šiljasto-bačvastim svodom konstruiranim na polustupovima koji su povezani lukovima. Polustupovi, u funkciji nosivog elementa, priljubljeni uz uzdužne zidove tvore niše koje oživljuju unutrašnjost, vizualno je proširujući.

Dakle, i u primjeru Sv. Ilije kod Dvigrada, riječ je o crkvi uobičajenog romaničkog tlocrta, pravokutan s jednom istaknutom polukružnom apsidom, i u unutrašnjosti konstrukcijom šiljasto-bačvastog svoda s pilastrima i poprečnim lukovima koji ga nose. Sudeći po načinu zidanja, crkva je sagrađena početkom XIV. stoljeća i svod je rezultat izvorne zamisli.

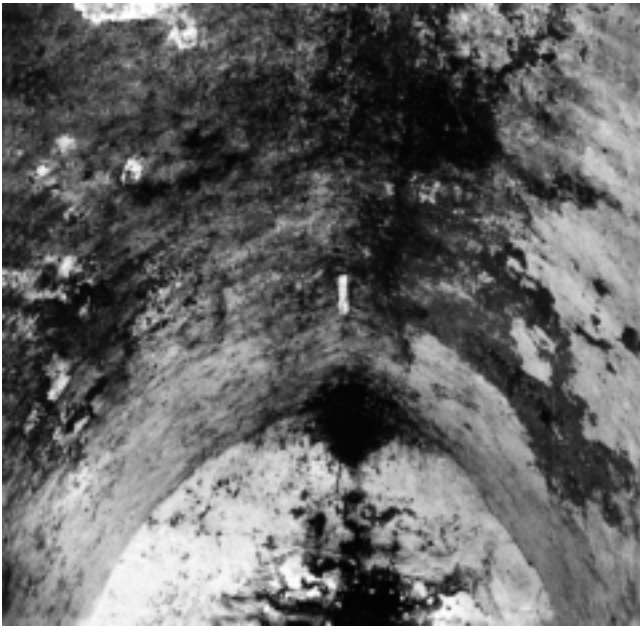
Slično riješenu unutrašnjost, poput crkve Sv. Ilije u Dvigradu, imaju i neke crkve na istarskom prostoru sagrađene u goti-

Crkva Sv. Ilije kod Dvigrada, tlocrt i presjek (po B. Marušiću)
Church of Saint Elias near Dvigrad, plan and section (after B. Marušić)

Crkva Sv. Ilije kod Dvigrada, vanjština (foto: Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rijeka)

Church of Saint Elias near Dvigrad, exterior (photo: The State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage, Rijeka)

Crkva Sv. Ilije kod Dvigrada, šiljasto-bačvasti svod lađe (foto: Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rijeka)

Church of Saint Elias near Dvigrad, barrel nave vaults with pointed section (photo: The State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage, Rijeka)

Crkva Sv. Ilije kod Dvigrada, niše koje ritmiziraju perimetralne zidove lađa u unutrašnjosti (foto: Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rijeka)

Church of Saint Elias near Dvigrad, niches accentuating the rhythm of perimetral nave walls in the interior (photo: The State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage, Rijeka)

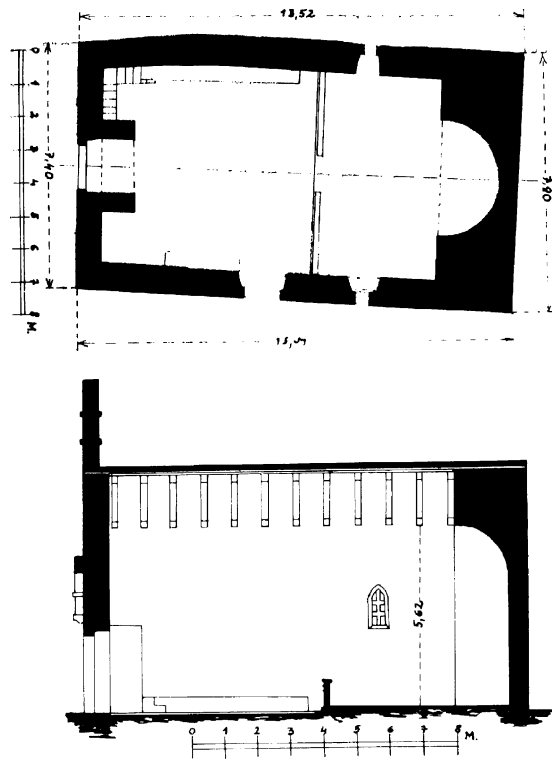
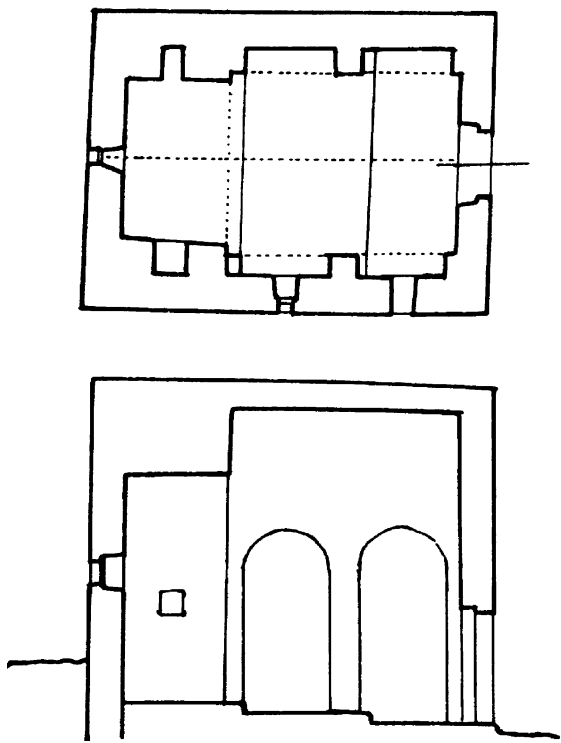
čkom razdoblju na što je, među prvima, upozorio A. Mohorovičić.⁵

Druga, pak, crkva Sv. Antuna u Žminju,⁶ orijentirana u pravcu istok-zapad, nalazi se u samom naselju. Djelo je stranoga graditelja, čije su ime *Armirigus* i godina podizanja 1381. zabilježeni na zidu pročelja s južne strane vrata. Crkva je jednobrodna, pravokutnog tlocrta, zidana velikim i bolje oklesanim kamenovima slaganim u pravilnim redovima. Na pročelju iznad ulaza je veliki okrugli prozor. Na prozorčićima južnog zida sačuvala se se klesarski obrađene tranzene. Jedna četverokutna apsida upisana je do istočnog zida. Lađa i apsida crkve prekriveni su šiljasto-bačvastim svodom, a na bočnim su zidovima niše. One su rezultat konstruktivnog rješenja svoda položenog na pilastre koji imaju statičku funkciju ojačavanja perimetralnih zidova od horizontalnog potiska pokrova. Osim konstruktivne funkcije niše dinamiziraju i vizualno proširuju skučenu unutrašnjost.

Takovo rješenje, s nišama uz bočne zidove, nalazimo i u crkvama Sv. Ilije kod Dvigrada i Sv. Martina kod Peroja. Zanimljivo je osvrnuti se na razmišljanja A. Mohorovičića o nastanku niša. Razmatrajući dva moguća načina njihova postanka, on smatra⁷ da je gotička gradnja Sv. Antuna inala lađu jednostavnog četverokutnog tlocrta prekrivenu drvenim dvostrešnim krovom i upisanu apsиду svedenu šiljastim svodom. Tada bi se šiljasti svod nad prostorom glavne lađe, poduprt sa tri pilastra sa svake strane, po njegovome mnijenju, mogao smatrati novijom interpolacijom. No, prema drugom mišljenju koje Mohorovičić smatra prihvatljivijim,⁸ a i meni se tako čini, sačuvana koncepcija unutrašnjosti crkve Sv. Antuna, čije je unutrašnje pojačanje pilastrima izvedeno poradi statičkog osiguranja bočnih zidova od potisaka svoda, jest izvorna.

Pravilno orijentirana crkva Sv. Marije od Karmela u Fažani nalazi se u središtu naselja, na zavoju, sjeverno od ceste koja vodi prema Peroju⁹. Građena je pravilnim klesancima vezanim žbukom i slaganim u nizove različitih visina. Nije ožbukana pa je vidljiva tehnika zidanja. U osi pročelja su vrata, bez okvira, s posebno naglašenom velikom monolitnom, polukružnom gredom u sredini koje je u plitkom reljefu uklesan krug s križem. Južno od vratiju, u visini početka nadvratnika, je ugrađena velika, okrugla kamena škropionica. Sjeverno i južno od vratiju nalazi se po jedan prozor. Poput vratiju, i ti su prozori bez okvira. Ispred pročelja je velika lopica s parapetnim zidićem otvorenim samo sa zapadne strane. Na zidiću se nalazi osam stupova naglašenih kvadratičnih baza s odrezanim uglovima i jakim, jednostavno profiliranim kapitelima te dva polustuba uz samo pročelje crkve, svaki s jedne strane zidića. Oni nose šatorasti krov lopice prekriven crijepom. Pod je složen od nejednako velikih kamenova. Iznad pročelja, a u njegovoj osi, na niskom postamentu nalazi se zvonik na preslicu s jednim otvorom i zvonom u njemu. Preslicu čine dva kamena stupa, a prijelaz u luk naglašen je jednostavnom plastičnom profilacijom. Pokrivena je dvoslivnim krovčićem od kamenih ploča, a u vrhu je kameni akroterij – kugla. Njezin luk nije polukružan već je u vrhu izlomljen.

Južni zid ima dva prozora. Onaj u zapadnoj polovici zida manji je, polukružni, nenaglašenog okvira, a istočno od njega, u istoj visini, veći je četverokutni prozorski otvor. Sjever-

Crkva Sv. Antuna Opata u Žminju, tlocrt i presjek (po A. Šonji)
Church of Saint Anthony the Abbot in Žminj, plan and section (after A. Šonje)

Crkva Sv. Antuna Opata u Žminju, vanjština (foto: Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rijeka)
Church of Saint Anthony the Abbot in Žminj, exterior (photo: The State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage, Rijeka)

Crkva Sv. Antuna Opata u Žminju, vanjština (foto: D. Demonja)
Church of Saint Anthony the Abbot in Žminj, exterior (photo: D. Demonja)

Crkva Majke Božje »od Lakuća« kod Dvigrada, tlocrt (po B. Marušiću)
Church of Our Lady »of Lakuća« near Dvigrad, plan (after B. Marušić)

Crkva Majke Božje »od Lakuća« kod Dvigrada, presjek (po B. Marušiću)
Church of Our Lady »of Lakuća« near Dvigrad, section (after B. Marušić)

Crkva Majke Božje »od Lakuća« kod Dvigrada, vanjština (foto: D. Demonja)
Church of Our Lady »of Lakuća« near Dvigrad, exterior (photo: D. Demonja)

ni zid otvoren je samo na istočnoj polovici koja je probijena četverostranim prozorskim otvorom.

Istočni začelni zid ima strukturu koja se ponešto razlikuje od strukture ostalih zidova. U donjem pojasu građen je od manjih kamenova različite veličine, slaganih u pojaseve nejednakih visina. Ostali dio zida građen je pravilnim klesancima vezanim tankim slojem žbuke i slaganim u nizove nejednakih visina. U vrhu zabata je kamen s plitko uklesanim križem.

Unutrašnjost je jednostavni jednobrodni prostor, pravokutnog tlocrta, bez apside. Zidovi su ožbukani i bili su oslikani, a oslik je posvuda sačuvan tek u vrlo blijedim tragovima. U osi istočnog zida recentno je probijena plitka, polukružna niša, a pred njom, na niskom kamenom podnožju, nalazi se kamena oltarna menza. Ispod kvadratičnih prozorskih otvora po jedna je mala kvadratična kustodija. Svod je bačvasti s tim da se u vrhu blago lomi.

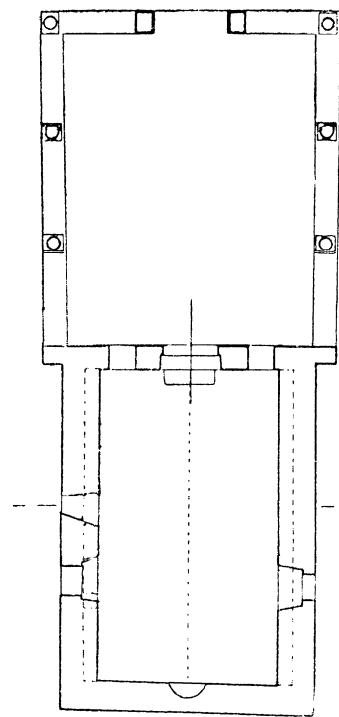
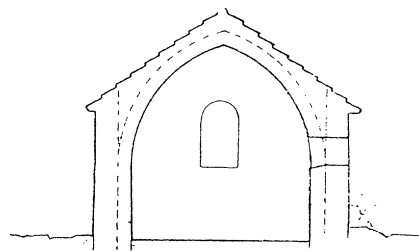
Konstrukcija otvora vrata na pročelju, bez okvira, s posebno naglašenom velikom monolitnom, polukružnom nadvratnom gredom kao i prozora na južnom zidu, također bez okvira a s polukružnim zaključkom od jednog kamena, pripadali bi romanici. Međutim su jednostavan četverokutni tlocrt bez apside te zidanje pravilnim klesancima karakteristični za razdoblje gotike. Na temelju miješanja tih elemenata pretpostavlja se pripadnost crkve prijelazu između dvaju stilova, tj. kraju XIII. ili prvog polovici XIV. stoljeća.

Šiljasto-bačvasti svod građevine izveden je tako da su uzdužni zidovi ojačani gradnjom još jednog sloja zida koji je vidljiv na mjestima probijanja bočnih prozora. Unutrašnji je prostor time sužen, no ne bitno. Već je A. Mohorovičić ustanovio da je u ovoj fažanskoj crkvi izvedena naknadna interpolacija novijih bočnih zidova u stariji perimetar, a poradi konstrukcije šiljasto-bačvastog svoda. Potkrijepu ovoj tvrdnji pronašao je u dvama odvojenim slojevima uzdužnih zidova na mjestima probijanja bočnih prozora s obje strane menze.¹⁰ Crkva Sv. Marije od Karmela u Fažani gotovo je jedinstven slučaj na istarskom prostoru u kojoj je zbog konstrukcije svoda, u pravom smislu, smanjena širina unutrašnjosti ugradnjom novih zidova.

I crkva Majke Božje »od Lakuća«,¹¹ na groblju Dvigrada, uz cestu koja zapadno iz Dvigrada vodi prema naselju Margani, pravilne orijentacije, u tipološkom smislu pokazuje koncepciju tradicionalnoga, za razdoblje romanike karakterističnog tlocrtnog rješenja, ali i izrazitije gotičke elemente.

Crkva je građena pravilnim kamenim kvadrima grubo obrađene površine, slaganim u horizontalne pojaseve jednake visine. U sredini pročelja je četverokutni ulazni otvor obrubljen četirima kamenim gredama, prema otvoru zaobljenih bridova. Iznad gornje grede portala, u širini otvora, mala je edikula koja počiva na jednostavno profiliranim konzolama. Sačinjena je iz, sa svake strane, po jedne ravne izbočine iz zida koje su međusobno, s gornje strane, spojene trokutnim zabatom, koji s donje strane ima blago zašiljeni luk. Srednji dio pročelja završno je povišen malim zvonikom na preslicu trokutnog zabata, sa dva polukružna otvora za zvona.

Na istočnom dijelu sjevernog zida, povišoko, smješten je mali prozor blago šiljastog završetka, a njegova tranzena je rađena monolitno s okvirom. Na istočnom dijelu južnog pe-

Crkva Sv. Marije od Karmela u Fažani, vanjština (foto: D. Demonja)
Church of Saint Mary of Carmel in Fažana, exterior (photo: D. Demonja)

Crkva Sv. Marije od Karmela u Fažani, presjek i tlocrt (po A. Mohorovičiću)
Church of Saint Mary of Carmel in Fažana, section and plan (after A. Mohorovičić)

rimetralnog zida oveći je prozor polukružnog svršetka stranica iskošenih prema unutra. Nasuprotan je prozoru na sjevernom zidu; vjerojatno je stariji i naknadno je proširen. U zapadnom dijelu tog zida probijena su vrata s jednostavnim okvirom od tri kamene grede.

Začelje je potpuno zatvoreno.

Crkva Sv. Marije je pravokutnog tlocrta s jednom ugrađenom polukružnom apsidom. Polukružni luk apsida leži na jednostavnim kamenim impostima. U njoj je osi smješten oltar. Unutrašnjost crkve je ožbukana, obojena i ukrašena freskama u apsidi, na istočnom zidu i na istočnom dijelu sjevernog i južnog zida s po jednim poljem figuralnih prikaza u dva horizontalna pojasa i dekorativnom draperijom pri dnu. Na freskama ima dosta urezanih datuma i ugrebanih grafita. Na desnom dijelu zida trijumfalnog luka urezan je natpis s godinom 1487., pa se podrazumijeva da je kapela oslikana prije tog datuma. Osim u unutrašnjosti, crkva je freskirana i na pročelju, na plohi ispod edikule koja je vjerojatno i sagrađena poradi zaštite oslika.

Crkva Sv. Marije u tipološkom smislu ima tradicionalno, romaničko tlocrtno rješenje s jednom upisanom polukružnom apsidom. Obilježja su gotike maleni prozori blago šiljastog završetka, smješteni visoko na istočnom dijelu sjevernog zida te zidanje pravilnim kamenim kvadrima sлагanim u pravilnim horizontalnim pojasevima. Datacija crkve mogla bi biti prva polovica XIV. stoljeća, a gornju granicu njene gradnje određuju freske nastale prije 1487. godine, koja je ugrebena na južnoj strani istočnog zida. Majka Božja »od Lakuća« nije svodena već ima otvoreno, drveno krovšte. Zanimljiva je upravo poradi naglašenijih elemenata koji pripadaju gotičkom vremenu, inače malokad izrađenim na sakralnim zdanjima u srednjovjekovnom razdoblju.

* * *

Srednjovjekovnu sakralnu arhitektonsku baštinu Istre čine uglavnom male crkve – kapele, građene u ruralnoj sredini. Precizno kronološko određivanje tih crkava otežano je upravo zbog njihova karaktera i sredine u kojoj su građene. Istarski poluotok obilježava jaki tradicionalizam koji jednom usvojene arhitektonske tipološke obrasce tijekom vremena zadržava dugo. Kako tip arhitekture ne treba vezati uz stilske promjene, kao ni tehniku zidanja koja nije stilska kategorija – premda je većina istraživača, u nedostatku drugih argumenata, upotrebljavala to u određivanju datacije – nužno je pronaći druge elemente koji će se moći vezati za razumijevanje stila i određenje datacije. Preciznu dataciju crkava otežavaju kako nepostojanje, ili pak postojanje u vrlo skromnim oblicima, dokumentacije o zdanjima sakralne arhitekture iz srednjovjekovnog razdoblja na tlu Istre, tako i nedostatak morfoloških elemenata.

Poput svakog stila, i romanika ima svoje kasne izdanke s kraja XIII. i prve polovice XIV. stoljeća. Čini mi se da upravo obrađeni primjeri najbolje ocrtavaju arhitekturu iz spomenutog vremena. Oni pokazuju da u razdoblju kasnog srednjeg vijeka, odnosno prijelaza romanike u gotiku, tradicionalnost u arhitektonskom izražavanju čine tipološka rješenja

koja kontinuiraju cijelim srednjovjekovljem. Novi element koji se javlja u istarskoj kasnosrednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi, i navješćuje novo gotičko doba, jesu svodovi koje romanika ovdje ne poznaje ili ne upotrebljava. Svodovi se u istarskoj arhitekturi počinju javljati tek potkraj XIII. i u prvoj polovici XIV. stoljeća i uglavnom su šiljasto-bačvasti. S obzirom da svodovna konstrukcija dopušta ograničene raspone, reducira se širina crkve i povećava njezina visina. Što se tiče obrađivanih primjera, osim u crkvi Sv. Marije od Karmela u Fažani, širina nije mijenjana. No, ona je bila dovoljna da se izvrši redukcija na osobit način. Zbog skromnih unutrašnjih dimenzija graditelji se nisu odlučivali na intervencije u prostorne ljuške na način da nosive zidove ojačavaju dograđujući nove, pune zidove, već su izvodili pilastre koji su uz konstruktivnu funkciju nosivog elementa imali i dekorativnu funkciju. Njihovom se upotrebom dinamizirala unutrašnjost jer smještajem i međusobnim razmacima tvore niše koje obogaćuju, oživljavaju uzdužne zidove, dajući prostoru jači dojam širine. Samo je u crkvi Sv. Marije od Karmela u Fažani, u pravom smislu, smanjena širina unutrašnjosti ugradnjom novih zidova koji su ojačali prethodno postojeće jer su se uz njih oslonili.

Tradicionalni u srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi u Istri jesu arhitektonski tipovi. Njih je nemoguće tumačiti bez određenja korisnika jer su ove dvije činjenice u međusobnom zavisnom odnosu. Korisnik malih crkava je ruralna zajednica koja ne raspolaze većim financijskim sredstvima, a obilježavaju je statičnost i vezanost za zemlju. Ta je zajednica određena lokalnim događanjima te je stoga upućena na tradiciju. Svoje vjerske potrebe korisnici te zajednice ostvarivali su u odgovarajućim prostorima, jednostavnim crkvama malih dimenzija opremljenima za najosnovnije potrebe kulta, izrazitih tradicionalnih obilježja i počesto bez jasnih stilskih značajki. U ruralnoj zajednici stilski su jasnije crkve u naseljima, dok druge crkve, podizane češće, opetuju tradicionalne obrasce, čuvaju ih i baštine. Međutim, njihovi se, naizgled, skromni dosezi ne smiju potcjenjivati jer i takvi kakvi jesu, zorno oslikavaju sredinu u kojoj se javljaju. Korištenje starih tlocrtnih rješenja i prijašnje morfologije, uz pojedine nove elemente, zorno kazuje o samom korisniku crkve. Dakle, tipologija sakralnog graditeljstva proistječe iz karaktera sredine u kojoj se javlja, odnosno iz prohtjeva estetskih navada njezinih naručitelja – korisnika, neovisno o aktualnom stilskom izrazu.

U ruralnoj zajednici tipologija je konstanta koja je rijetko podložna promjenama i kontinuiraju tijekom vremena. Promatra li se u svezi sa stilom, uočava se da se tipološka konstanta karakteristična za jedno razdoblje, korištena u sljedećem razdoblju, uglavnom, određuje kao retardacija. Primjeri srednjovjekovnih istarskih crkava koje zadržavaju stari tipološki obrazac pokazuju da se arhitektonski tip ne smije smatrati elementom stila, odnosno stilskom kategorijom. U seoskoj sredini, kao što je već spomenuto, zbog njezine zatvorenosti, dugo se održavaju udomačena rješenja. S obzirom da ta rješenja, u ovom kontekstu arhitektonski tipovi, ispunjavaju svoj zadatak zadovoljavajući osnovne liturgijske potrebe, ne mijenjaju se i kontinuiraju tijekom dužeg razdoblja. Upotreba, odnosno kontinuitet, određenog tipološkog obrasca ne znači retardaciju već isključivo ispunjenje zadovoljavajuća najjednostavnije funkcionalne potrebe.

Tradicionalizam provincijske, pa samim tim i seoske zajednice, oslikava se i u stilskom pogledu. Oblici istarskih crkava prate kontinuirane stilske izmjene samo u rijetkim zahvatima, primjerice u pojavi svoda.

Prema tome, s obzirom na tipično tradicionalne romaničke tlocrte i gotovo nepostojanje stilskih elemenata, svodovi kao jedini novi element mogu se smatrati sigurnim pokazateljem postupnog prodora gotike u sakralnu arhitekturu istarskog područja. Svodovi, njihova konstrukcija i osobit način rješavanja bočnih potisaka s naglaskom na funkcionalnosti i ne nauštrb kvalitete prostora, novi su element uz tradicionalno korištenje tlocrtnih rješenja sakralne arhitekture na istarskom prostoru na prijelazu iz romanike u gotiku, koji iziskuje temeljitije proučavanje.

Bilješke

1

B. Fučić, *Izveštaj o putu po Istri 1949. godine*, Ljetopis JAZU 57, Zagreb 1953, str. 67–141.

2

A. Mohorovičić, *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture Istre i Kvarnera*, Ljetopis JAZU 62, Zagreb 1957., str. 486–536.

3

B. Marušić, *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, »Histria Archaeologica« V, 1–2, Pula, 1974, str. 20–21.

4

O crkvi Sv. Ilije kod Dvigrada pisali su domaći istraživači **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 521–522; isti, *Prikaz specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području Istre i otoka Cres*, Ljetopis JAZU 63, Zagreb 1959, str. 509–531; **A. Šonje**, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb–Pazin, 1982, str. 191.

5

Rješenje unutrašnjosti crkve Sv. Ilije kod Dvigrada utjecalo je, primjerice, na izgradnju kasnogotičke crkve Sv. Martina sjeverno od Peroja i Sv. Antuna u Žminju. Na unutarnjoj strani bočnih zidova crkve Sv. Martina, četverokutne bez apside, izvedene su identične niše kao i u crkvi Sv. Ilije, samo u plitkoj profilaciji jer su izgrađene istovremeno sa zidovima. I bočni zidovi crkve Sv. Antuna, četverokutne s jednom upisanom četverokutnom apsidom, koji nose šiljasto-bačvasti svod riješeni su s nišama, a takovo je konstruktivno rješenje rezultat izvorne zamisli. Detaljnije vidi: **A. Mohorovičić**, *Prikaz specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području južne Istre i otoka Cres*, Ljetopis JAZU 63, Zagreb, 1959, str. 526–527.

6

O crkvi su pisali **A. Mohorovičić**, n. dj., str. 526–528. i **A. Šonje**, n. dj., str. 190.

7

A. Mohorovičić, *Prikaz specifične interpolacije...*, nav. dj., str. 527.

8

Ibid, str. 528.

9

Crkvu je obrađivao **A. Mohorovičić**, *Problem tipološke klasifikacije...*, nav. dj., str. 517–518; isti, *Prikaz specifične interpolacije...*, nav. dj., str. 524.

10

A. Mohorovičić, *Problem tipološke klasifikacije...*, str. 518.; isti, *Prikaz specifične interpolacije...*, nav. dj., str. 524.

11

Crkvu Majke Božje »od Lakuća« kod Dvigrada obrađivali su domaći istraživači **A. Mohorovičić**, *Problem tipološke klasifikacije...*, nav. dj., str. 510. i 518; **B. Fučić**, *Istarske freske*, Katalog, str. 18, Zagreb, 1963.; isti; *Hibridno i folklorno u ikonografiji. Zapažanja na spomenicima Istre, otoka Krka i Slovenije*, Zbornik za umjetnostno zgodovino, Nova vrsta XIII, Ljubljana, str. 136.; **B. Marušić**, n. dj., str. 20. i **A. Šonje**, n. dj., str. 189.

Summary

Damir Demonja

Traditional Elements in Late Medieval Sacral Architecture – A Few Examples from Istria

The religious architecture in Istria in the Late Middle Ages – during the transition from Romanesque to Gothic – was marked by strong traditionalism, tending to retain acquired typological patterns for a long time. A new element which announced the new Gothic period were the vaults – not known and certainly not used in these parts during the Romanesque period. Examples of the church of Saint Nicholas in Dobrova near Labin, Saint Elias near Dvigrad, Saint Anthony in Žminj and Saint Mary of Carmel in Fažana show various solutions of vault construction, while Saint Mary »of Lakuć« near Dvigrad along with its typical Romanesque plan, exhibits Gothic tendencies in its masonry, characterized by newly developed Gothic details.

In Istrian architecture vaults first appeared only towards the end of the thirteenth century and first half of the fourteenth century – and were mostly of the barrel vault of pointed section variety. Considering that vault construction was of limited span, the churches became narrower and higher. In our churches the width was not changed, except in Saint Mary of Carmel in Fažana. Being small to begin with, traditional Istrian churches were not reinforced by additional supporting walls, but by pilasters which performed the double function of support and ornament. They added to the dynamic effect of interiors with niches enlivening the longitudinal walls, creating the illusion of width. The width of the church interior was thus reduced only in Saint Mary of Carmel in Fažana because additional supporting walls were built alongside the existing ones.

The traditional elements of Medieval churches of Istria mostly consist of architectural types dependent on the religious communities who used them. These little rural communities had limited funds, static taste that did not encourage stylistic originality, and their life was closely bound to the soil and local traditions which were conservative. They worshipped in churches that were simple in decoration and small in size, with a minimum of furnishings. A smaller number of churches built in larger settlements exhibited greater stylistic variety and invention, but the majority of the rural churches repeated traditional patterns, plans and morphological elements with occasional smaller innovations. However, even in their modest achievement and their limitations they should not be undervalued as expressions of the spirit and culture of the region.

In rural communities typology thus tended to remain static and when a style ran over into the following period it was considered retrograde. However, in the case of Istria the architectural conventions should not be seen as stylistic categories but rather as solutions which satisfied the needs of the cultural and liturgical functions and tastes of their communities.

The fact remains, however, that a new stylistic element, in fact the only new element did slowly emerge: the vault, indicating the slow but certain adoption of the Gothic style in the religious architecture of Istria. In spite of the fact that in the period of transition from Romanesque to Gothic the floor plans remain unchanged, new developments began to be felt in the construction of vaults, which stressed some functional solutions, particularly those which by introducing pilasters did not reduce the quality of the interior space of churches.